

М. Р. Ткачівська,

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника, м. Івано-Франківськ

ЕЛІМІНАЦІЯ МОВ І КУЛЬТУР ЯК РЕЗУЛЬТАТ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розглядається проблема взаємозв'язку мов і культур, а також стан мов, які перебувають на межі зникнення. На основі прикладів подається різниця лексичного запасу мов відповідно до їх культурної приналежності. Висвітлюється небезпека повної елімінації мов. Розвідка здійснюється на основі сучасних досліджень про мови.

Ключові слова: мова, культура, елімінація, збереження, глобалізація.

В статье рассматривается проблема взаимосвязи языков и культур, а также состояние языков, которые находятся на грани исчезновения. На основании примеров подается разница лексического запаса языков в соответствии с их культурной принадлежностью. Указывается на опасность полной элиминации языков. Анализ осуществляется на основе исследований о языках мира.

Ключевые слова: язык, культура, элиминация, сохранение, глобализация.

The article «The Elimination of Languages and Cultures as a Result of Global Processes» deals with the problem of interrelation of languages and cultures as well as with the problem of languages on the verge of distinction. On the basis of the examples provided it highlights the differences in the lexical stock of languages according to their cultural identity. The article also renders the issue of the full language elimination. It is done on the basis of the researches concerning world languages and the importance of the existing cultures preservation.

Key words: language, culture, elimination, preservation.

Мова і культура завжди були одним із найважливіших ідентифікаторів ментальності народу і визначальним вектором розвитку етнічної спільноти. Мова – це екслібрис сукупності знань кожного етносу та його історичного поступу. Вона за В. Гумбольдтом є «образотворчим органом думки» [9, с. 90]. Мова тісно пов'язана із культурою народу, яка є сукупністю «матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії» [4, с. 474]. На думку Т. Лоогус, культура – це «більш менш чітко відокремлена соціальна одиниця, яка, як правило, однак не завжди, національно чи етнічно визначена, а її члени демонструють встановлену, часто навіть їм невідому спільність у поведінці чи способі мислення й сприйняття, і мають подібні фонові знання» [10, с. 275]. Відповідно «справжня культура, культура правди правд, має безмежну пам'ять і безмежну ідентичність» [6, с. 222].

Знання культури народу сприяє глибшому осмисленню його мови. Більшість мов мають своє характерне звукове вираження та графічну фіксацію, що є важливим культурним надбанням нації, народності чи племені. «Мова кожної етнічної спільноти виконує роль її основної розпізнавальної ознаки та засобу збереження духовної самобутності» [5, с. 346]. Саме ця духовна самобутність і є підмурівком культури етнічної спільноти, об'єднаної певними умовами життя, метою, інтересами тощо. Як зазначає Ю. Гоузе, «словниковий запас мови віддзеркалює культуру мовця» [8, с. 23]. Останню розуміємо також як рівень володіння мовою (культуру мови) як «свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування» [5, с. 285].

Дослідженню мови і культури присвятили свої праці такі вчені, як В. Гумбольдт, Н. Нютцель, Р. Штольце, У. Пройслер, Г. Малецьке, Т. Лоогус, Ю. Гоузе, Л. Цибатов, К. Тищенко, Д. Кришко та багато ін.

Метою нашої статті є дослідження актуальних проблем взаємозв'язку мови і культури на сучасному етапі та впливу глобалізації на елімінацію мов. До основних завдань статті належить аналіз стану мов, які перебувають на межі елімінації, висвітлення ролі глобалізації та її впливу на мову і культуру різних етносів, дослідження взаємозв'язку мови і культури, а також мовних розгалужень та генералізації у взаємозв'язку із культурою народу, місцем та умовами проживання, побутом тощо.

Мова – це не тільки дзеркало душі народу, але й його способу життя, побуту тощо. Коли живе мова, живе культура народу, який нею розмовляє. Культура, як вважає Г. Малецьке, – це «символ концептів, переконань, позицій, світової орієнтації, які проглядаються як в поведінці, так і в діях людей, а також в їх духовних та матеріальних продуктах» [Г. Малецьке, цит. за Р. Штольце 13, с. 25]. Людина може різним чином прижитися в умовах чужої культури, призвичаюючись до нового оточення та мови (наприклад, вимушена адаптація або добровільне переймання мови завойовника). Пристосовування до чужої мови функціонує так само, як і адаптація до нового середовища: відбувається переймання нових законів і поступове інтегрування у новий світ¹ (за винятком окремих культурно-мовних «резерватів», наприклад, «аміш»). За схожим принципом функціонує культурна та мовна глобалізація, де за різних обставин (тотальна колонізація, пропаганда чужої культури, фізичне та культурне витіснення тощо) на етнічній території втрачається як мова, так і культура в цілому.

Елімінація мов і культур на межі ХХ-ХХІ століть стала однією із найнебезпечніших тенденцій втрати ідентичності багатьох етносів. Такий процес видається незворотнім і веде до руйнування досі сформованого спектру культур на рівні духовної сфери, історії в цілому тощо. Для гальмування процесу зникнення мов, а згодом – культур, здійснюються певні заходи як регіонального, так і широкомасштабного формату. Йдеться про збереження багатьох мов і культур із досить широкою географією, які опиняються під загрозою елімінації.

¹ Якщо чорношкіре немовля з Африки всиновленою європейською родиною, дитина живе і розвивається за законами нової родини, її культури і культури її народу, розмовляє її мовою і переймає її менталітет, незважаючи на те, що коріння дитини сягають іншого світу.

Наприклад, до акції порятунку мов прилучилася навіть всесвітня компанія Google². [7]. Елімінація будь-якої мови, у тому числі діалектів, спричиняється до можливої втрати частини культури як такої. Зникають слова-реалії як «феномени з категорій природи, матеріальної культури, соціальної культури, закладів (інституцій), звичаїв і т. д., які характерні для одної культурної спільноти і переважно не мають прямого відповідника в іншій мові» [10, с. 64], а разом з ними й історично важлива для народу їх конотація, що безумовно збіднює культуру у її широкому сенсі.

Закон сполучених посудин на рівні мови функціонує тільки при зникненні мов, у тому числі їх примусовому чи добровільному витісненні (якщо на одну мову стає менше, кількісно збільшується інша). Існує низка найбільш поширених мов, якими розмовляють як рідними, і їм не загрожує елімінація. Це – китайська (мандарин), іспанська, англійська, російська, арабська. Німецька мова перебуває приблизно посередині серед поширених мов. Незважаючи на це, англійська мова все більше перебирає на себе якість мови міжнародного спілкування. Нею комунікують науковці та дослідники, політики та бізнесмени. Це – мова більшості міжнародних переговорів та конференцій, нею пишуть наукові статті, журнали, книги, подають основну інформацію в Інтернеті тощо. Однак, як вважає Н. Нютцль, немає підстав думати, що англійська мова може стати пріоритетною для усіх країн світу. Для того, щоб «англійська мова стала «світовою», Китай та [...] іспаномовні країни мусили б повністю перелаштувати свою систему навчання і управління на англійську. Таке ж мусили б зробити держави, в яких проживає біля 280 мільйонів російськомовного населення, і країни, в яких біля 200 мільйонів розмовляють арабською мовою. Німеччина, Італія і Франція також мала б відмовитися від рідної мови і перелаштуватися на англійську» [11, с. 63].

Проблема збереження і втрати мов та культур стосується Північної Америки. Так, Аляска («Велика земля») і її корінне населення (юпіки, які належать до ескімоських народів) має як і кожна етнічна територія свої мовні особливості, до яких належать культурно-специфічні властивості мови ескімосів. «Більшість культурно-специфічних слів можна легко впізнати, тому що вони з'єднуються із певною мовою чи культурою (чи/або маркуються як чужі) і нормальним чином не мають точного відповідника в іншій мові» [10, с. 121]. Наприклад, мова ескімосів юпік (Yupik) має багато різних позначень снігу, залежно від його якості та стану, а також п'ять різних назв північних оленів, в залежності від віку та виду. Таке мовне розгалуження характерне тільки для цього регіону і немислиме, наприклад, для зони тропічних лісів, де такого поняття як сніг нема взагалі. Для середньо статичного європейця таке розгалуження зібране в гіперонім «сніг» (нім. Schnee, англ. snow, рос. снег, пол. śnieg, фр. neige, іт. neve, ісп. nieve) як єдине поняття у мові на його позначення. Так само, як і різновидності північних оленів об'єднуються в одне загальне поняття, яке для багатьох європейських народів – невід'ємний елемент Різдва (запряжені сани, Санта Клаус, подарунки) або ж тварина, яка живе на півночі і харчується мохом (нім. Rentier, англ. reindeer, рос. северный олень, пол. renifer, фр., іт. Ren, ісп. reno). Якщо для одного із народів із Філіппін – Haindo існує «430 слів для різних овочів і 40 різних видів ґрунтів» [11, с. 64], то в інших мовах такі поняття не мають відповідників. На мові каявель риб розрізняють тільки за величиною, а позначення тварин обмежується загальним поняттям «звірі із суші».

Отже, така генералізація пов'язана із культурою народу, місцем та умовами його проживання, побутом тощо. Те, що вміщає у собі мова і культура одного народу, як і передані із покоління в покоління сукупність знань та досвіду, може викликати непорозуміння серед представників іншої культури. Особливо в галузі перекладу і, відповідно, спрощення певних понять, їх збіднення за рахунок генералізації. Велика мова «проковтує» малу разом із її культурою. Глобалізація збіднює мову й культуру, і призводить до втрат етнічних та мовних особливостей.

Разом з тим, мова як жива субстанція прилаштовується до розвитку цивілізації, збагачуючись лексичними одиницями, яких раніше не було. Так, наприклад, німецька лексема Hundeschlitten (dog-sledge; dog-sled) поступово витісняється лексемою Schneemobil (рос. : автомобиль-снегоход, укр. значення не представлене в перекладних лексикографічних джерелах). Для такого типу чужих для української мови і культури слів, зазвичай, використовується калька. На сьогоднішній день усі двадцять мов Аляски перебувають на межі зникнення³. Одна із мов ескімосів як зникла у 2008 році, коли помер її останній носій. Разом з ним зникла не тільки мовна особливість (шість різновидностей приголосної «к» – рідкісна властивість мови), але й культура⁴. Подібні приклади спостерігаємо в Азії, Австралії, Африці і навіть Європі. До мов, які змогли зберегтися завдяки їй

² Для збереження та вивчення вимираючих мов ЮНЕСКО створило Атлас мов світу, що перебувають під загрозою зникнення. Лінгвісти нарахували 2473 зникаючі мови. Атлас постійно доповнюється. [...] За даними Атласу, в світі є близько 200 мов, кожною з яких розмовляє менше 10 людей. Вчені виявили п'ять основних регіонів, де мови вимирають особливо швидко. Це північ Австралії, центральна частина Південної Америки, південний захід США, північний захід Океанії і Східний Сибір. [...] У 2010 році помер останній носій стародавньої мови «бо» 85-річна Боа Ср, що жила на Андаманських островах в Індійському океані. Лінгвісти називали мову «бо» однією з найдавніших у світі: вона існувала понад 65 тисяч років [1].

³ Майже ніхто з молодих людей до вісімнадцяти років на Алясці не розмовляє мовою своїх предків. Англійська мова переймає естафету багатьох мов, у тому числі ескімосів. Англійською розмовляти легше і, зрештою, «вигідніше»: нею володіє весь континент Північної Америки, що полегшує розуміння і спілкування загалом, а також відкриває усі можливості стосовно обирання професії, навчання, роботи та місця проживання. Парцелами етнічної мовної приналежності залишаються серед молоді слова привітання, прощання, вдячності та вибачення, що мають швидше ознаки іноземної мови, аніж рідної. Щось на кшталт «дорожнього словникового набору», який «беруть» із собою про запас подорожуючі, які подаються до будь-якої країни.

⁴ Перше покоління забутої культури стане прикладом культурного метисажу (М.Т.), а всі наступні всотають у себе чужу культуру, яка згодом витре з пам'яті сліди етнічності.

носіям та їх національній гордості належать мови лужицьких сербів (Німеччина), басків та каталонців (Іспанія). За часів правління диктатора Франко мова басків, не схожа на жодну іншу мову у Європі, «... планомірно гнобилася. Дітям не можна було нею розмовляти в школі» [11, с. 65]. Незважаючи на такі умови, вона ще досі має своїх носіїв, а баски мають свою етнічну мову.

Сучасні дослідження стверджують, що дві третини мов зникнуть у цьому столітті. Через два століття у світі залишаться тільки 10% мов. Тобто, через 100 років на Землі мало б залишитися 600-700 мов. Етнічна катастрофа третього тисячоліття стає катаклізмом мовної та етнічної моралі і закономірністю глобалізації. Це стосується також і мови індіанців. Різноманітні історичні розвідки стверджують, що єзуїти, які приїхали на новий континент на початку XVI століття, мали труднощі з розумінням місцевого населення і заволодінням Бразилією. Створення «нової» мови для індіанців вважалося потребою часу. Християнство було незвіданим і неосяжним «світом» для місцевих жителів. Вони возвеличували грім: іншого Бога у них не було. У їх мові не було таких слів, як «ангел», «душа», «Святий Дух», що створювало труднощі при перекладі⁵. Для позначення Святого Духа єзуїти винайшли таке слово, яке змушувало індіанців заходитися сміхом. Довелося скористатися португальським «Espiritu Santo». Незважаючи на те, що єзуїти розуміли мову індіанців, вони не могли збагнути їх ментальність. Європейський спосіб мислення кардинально відрізнявся від способу мислення місцевих жителів. У 17 столітті половину індіанців було винищено. На початку 19 століття їх залишилося тільки 1,5 мільйони. На сьогоднішній день індіанці намагаються відновити свою ідентичність і мову, хоча це потребує чималих зусиль. Як зазначає Хав'єр Лопес Санчес (Javier Lopez Sanchez), «шістдесят чотири з 364 індіанських діалектів на території Мексики знаходяться під високим ризиком вимирання, з менш ніж 100 живими мовцями у кожного». В багатьох випадках носії вмираючих діалектів розпорошені і вже не живуть єдиною спільнотою [2].

В Австралії 90% від 250 мов уже зникли, а їх носії втратили свою етнічну «повноцінність». Проте досі існують культури, які живуть віддалено від людської цивілізації і не мають подібних проблем. Наприклад, плем'я оланбанц відмежоване від законів «великого світу». У мові племені нема слів «бідний» та «багатий». Відсутнє слово «доба», а є тільки «схід сонця» і «захід сонця». Нюанси їхньої мови не завжди можна передати англійською, оскільки облаштунок їх життя своєрідний та нестандартний для сьогоднішньої цивілізації і пришвидшеного ритму життя⁶. До мов, які зникли, але знову ожили, належить гумбайугіпп (Gumbaungirr). Вона була заборонена завойовниками («білими») через те, що ті не розуміли аборигенів. Для «оживлення» своєї мови аборигени організовують школи, де дітей вчать рідної мови як іноземної. Народ, який був її носієм, може знову почувати себе цілісним.

Із втратою мови, як вважає Т. Лоогос, втрачаються «культурні ключові поняття [які] утворюють наступний підвид культурної специфіки» [10, с. 161]. Мова йде про «поняття, які відображають культурно-специфічні дані і «core cultural values» (там же). Проблема стирання культурної специфіки, та її мовної реалізації стосується азійських країн та островів Папуа-Нової-Гвінеї⁷. Зникнення мови передують зникненню цілої низки знань: транслітерація слова без трактування його значення сприяє збереженню його денотативної, але втрату конотативної функції.

Кожна мова містить характерний для неї спектр кольорів, певну специфіку відтворення мови тварин, голосу природи тощо. У кожній мові свій темп мовлення, своя виразність, чіткість, різна звукова палітра та специфічні для неї поєднання голосних та приголосних, відкритих та закритих звуків та мовне забарвлення в цілому. Наприклад, особливістю індіанців є повільне мовлення із розставлянням відповідних наголосів, що цілком суперечить швидкій манері розмови португальців.

Мова виходить далеко за рамки поєднання слів з метою порозуміння. Вона акумулює пам'ять народу, його знання, досвід, менталітет, становлення та розвиток. Це особливо чітко проглядається у стійких словосполученнях та фразеологічних одиницях, «що представляють комбінації, відомі у певному колі мовців» [12, с. 18]. Наприклад, в Японії – «шлунок стоїть» означає «бути сердитим», а в Індії – «шлунок сидить» – бути голодним, що відповідає в українській мові – «шлунок бурчить».

Оскільки мови відрізняються одна від одної, відмінність між ними, на думку В. Гумбольдта, «перебуває в найтіснішому зв'язку з розумовими здібностями нації і силою, яка пронизує їх на момент продукування чи нового сприйняття» [9, с. 89]. Саме це «продукування» є фіксацією культурного розвитку етносу («Слово о Полку Ігоревім», «Пісня про Нібелунгів»). Як зазначає Н. Еванс, завдяки мові, в якій закладена історія культури народу, дізнаємося, наприклад, що цигани походять із Індії [із телевізійного інтерв'ю науковця].

Глобалізація і пов'язана з нею урбанізація, перспективність «великих» мов та мов загарбників наносить шкоди численним етносам⁸. Наприклад, у Сибіру проживає жінка, яка є останнім носієм нігдатської мови, забороненої (як і інші алтайські мови) радянським режимом.

⁵ «Власна культура визначає, що ми сприймаємо, а що ні, тобто, що нам у відповідній ситуації суттєво впадає у вічі, а що ні. Перекладач повинен приймати до уваги культурну відносність як при рецепції вихідного тексту, так і відтворенні перекладу. Культурні конотації не можуть бути перекладені традиційним способом, [або] відтворюватися іншим методом передачі тексту» [10, с. 127].

⁶ «За деякими оцінками, до появи європейців в Австралії існувало понад 300 різних мов, поділених на більш ніж 700 діалектів. На початку XXI сторіччя вживаються менше 150 тубільних мов, з яких всі, за винятком приблизно 20, є такими, що знаходяться під надзвичайною загрозою зникнення» [2].

⁷ Вирубування тропічних лісів спонукує зміну культури та концепту минулого. Статистичні дані про 870 мов та 900 племен можуть бути багато разів переписані в користь зменшення до мінімуму.

⁸ Мови як засіб мислення та скарбниця людського досвіду і знань бачаться у світі глобалізації під кутом майбутнього, а не минулого. Не має перспектив мова етанг («свята мова»), яка уособлює звуки моря та природи. У мови бівігабавакавака залишилося на сьогоднішній день тільки двадцять мовців.

Науковців та дослідників хвилює також питання можливої загрози для української мови, у тому числі її діалектів та говірок, котрі можуть увійти у статистику тих 90% мов, від яких у архівах залишаться тільки їх графічна форма. В Україні теж «виявили три мови, які можуть зникнути. Це нижньогерманський діалект мешканців одного з сіл між Мелітополем та Нікополем, а також різновид турецької, так звана мова Урум, якою розмовляють на Азовському узбережжі неподалік Маріуполя. Та якщо обидві мови мають носіїв за межами України, то мова корінних мешканців Криму зникає сама по собі. Носіїв «кримчака» залишилося трохи більше тисячі осіб, і це переважно люди старшого покоління» [7]. Зменшується кількість населення, яке розмовляє бойківським, гуцульським, лемківським та іншими діалектами. Для їх уціління важливим чинником є збереження етнокультури народу, який ними розмовляє, писемна фіксація мови, а також наявність двомовних словників як у межах однієї (українська мова та її діалект), так і в межах різних мов, у тому числі вузько регіональні словники (словник одного села). Наприклад: Словники полтавських (В. Вашенко), польських говорів (П. Лисенко), бойківських (уклад. М. Онишкевич), подільських (Д. Брилинський), гуцульських говірок (Г. Гузар, Я. Закревська та ін.), Наддністрянський регіональний словник (Г. Шило). Найбагатшим на лексикографічну довідкову літературу в Україні є лемківський діалект. Наприклад, польсько-лемківський та лемківсько-польський словник Я. Горошача, словник села Тилич Є. Турчин, Словник лемківських говірок (лемківсько-український словник) П. Пиртея, Лемківський словник (українсько-лемківський) І. Дуди. Результатом плекання діалектів є розмаїття дитячої літератури, поезії, пісень тощо, які знайшли свою графічну фіксацію у художніх лемківських виданнях. Гуцульський діалект найкраще представлений у «Кам'яній душі» Г. Хоткевича, галицький – у новелах В. Стефаника. На думку К. Тищенка, «ситуація з українською не гірша, ніж із будь-якою іншою мовою в світі [...]». У часи Польщі багато українців попольщилися. Сьогодні спостерігаємо подібний процес до російської. А мова – сама по собі. Вона будується насамперед на малоосвічених сільських людях, які плекають свої говірки, діалекти з діда-прадіда. І тому абсолютно науково-коректним є формулювання: доки житимуть українські діалекти, доти живе українська мова» [3].

Як бачимо, питання єдності мов і культури та їх збереження залишається однією із важливих проблем науковців. Поза сумнівом залишається те, що «культура і мова розглядаються [...] не як опозиційні поняття, а як доповнюючі: культура відображає і вносить у широкому розумінні усі сфери людського життя, а мова пропонує найпряміший і найпростіший доступ до понять і концепцій культури» [10, с. 275].

Швидкий крок глобалізації не на руку ні мові, ні культурі. Їм залишається все менше простору для свого розвитку. Все ж турбота про культуру – це турбота про мову на різних пластах її виявлення, починаючи із літературної мови, закінчуючи говірками. Маючи свою мову і свою культуру, кожен народ залишає свій екслібрис ідентичності і неповторності для наступних поколінь.

Література:

1. Куришко Діана. День рідної мови: 2,5 тис. мов у світі під загрозою вимирання 21. 02. 2014 / Д. Куришко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.tochka.net/ua/109954-den-rodного-yazyka-25-tys-yazykov-v-mire-na-grani-vymiraniya>.
2. Мови корінних народів Мексики зникають. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chumova.com/mexico-indigenous-tongues-disappearing.html>.
3. Тищенко К. Мова зникає тому, що нею не говорять ті, хто її знають / К. Тищенко // Журнал «Країна». – №150 за 06.12.2012.
4. Тлумачний словник української мови: Понад 12 5000 статей (40 000 слів) / за ред. В. С. Калашника. – 2-ге видання, випр. і доп. – Харків : Прапор, 2005. – 992 с.
5. Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824с.
6. Google рятуватиме 3 тисячі мов, що зникають. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipress.ua/ljlive/google_ryatuvatyme_3_tysyachi_mov_shcho_znykayut_3364.html.
7. House Juliane. Übersetzen: Ein sprachliches und kulturelles Phänomen. In: Translationswissenschaft. Interdisziplinär: Fragen der Theorie und Didaktik. Tagungsband der 1. Internationalen Konferenz TRANSLATA «Translationswissenschaft: GESTERN – HEUTE – MORGEN», 12.-14. Mai 2011, Innsbruck. band 15- Mai 2011, 433S.
8. Fues, Wolfram Malte. Text als Intertext. Zur Moderne in der deutschen Literatur des 20. Jahrhunderts. / Universitätsverlag C. Winter Heidelberg GmbH / Heidelberg / 1995 / 268 S.
9. Humboldt, Wilhelm, von. Bildung und Sprache. Eine Auswahl aus seinen Schriften / Wilhelm von Humboldt. – Besorgt von Clemens Menze. – Paderborn : Verlag Ferdinand Schöningh, 1959. – 159 S.
10. Loogus, Terje. Kultur im Spannungsfeld translatorischer Entscheidungen. / SAXA Verlag. Berlin, 2008, – 299 S.
11. Nützel Nikolaus. Sprachen oder Was den Menschen zum Menschen macht. Verlagsgruppe Random House. – München, 2007. – 220 S.
12. Preußner, Ulrike. Aufbruch aus dem beschädigten Leben. Die Verwendung von Phraseologismen im literarischen Text am Beispiel von Arno Schmidts «Nobodaddy's Kinder». Phrasemata III. – Bielefeld : Aisthesis Verlag, 2007. – 355 S.
13. Stolze, Radegundis. Kulturbilder in ihrer Rezeption durch deutsche Bibelübersetzungen. S. 25 – 40. In: Krystofiak, Maria (Hrsg.) Probleme der – Frankfurt am Main : Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2010. – 272 S.